

ТАЈНИ ГОВОР СЛЕПЦА ПРОСЈАКА СЕЛА ДОБРСКО, СОЦИЈАЛНО ЈЕЗИЧКЕ УЗАЈАМНОСТИ

Апстракт: Предмет овог истраживања је социјално-језички развој просјачког жаргона у селу Добрско у Бугарској и његов тајни смисао.

О слепим песницима – просјацима говорило се још у антици, они обилазе Европу и током средњег века, све до наших дана. Познати су и у словенским земљама: *слепије*, или *нишчи* код Руса, *лирники* код Украјинаца, *dzadzobrasi* код Словака, *dziady*, код Пољака, итд.

Упркос неким националним одлицима, за слепце – просјачке од половине XIX века и почетком XX века зна се да потичу од убогих, да шире народни херојски епос и хришћанске песме, да су прихватани као божји посланици, и укључивани у свадбене и погребне ритуале. Живели су у врло затвореним, хијерархијски организованим заједницама, имали своје појачке школе, а неки и тајне језике или знаке и надимке.

Предмет овог истраживања је социјално-језички развој просјачког жаргона, и његов тајни говор у једном бугарском селу, смештеном високо у планини Рили – у селу Добрско. За њега се зна да је од краја XVIII века било средиште песника слепаца просјача (Стоилов, 1916; Качулев, 1959).

Историјска истраживања, сведочанства и приче. Фолклористима су добро познате јуначке епске песме добрске појачко-просјачке школе (Динев 1959, Качулев 1959).

Специјалистима који истражују црквене живописе, занимљиви су зидни натписи добрске цркве „Св. Теодор Тирон и Теодор Стратилат“ из 1614. године, који сведоче како о хришћанској, тако и о патриотској свести (Флорева, 1981).

Историја села Добрско, с почетка нашег века (Бучков, рукопис) везује настанак села за Самуилове ратнике који су, према легенди, након битке на Беласици и њиховог ослепљивања које је учинио византијски цар Василије II, кренули према рилском манастиру, али их је зима сустигла на једном од рилских врхова, где су основали село, у коме је започело изучавање појања и просјачког заната. Потребно је рећи да је за просјачке центре типично да се простиру у близини манастира, на пример слепачка академија крај фрушкогорских манастира, слепачки манастир покрај Битоља, слепачки манастир крај Прилепа, итд. У XIV веку Добрско, заједно са неким другим селима, даровано је рилском манастиру, а у XVI, ушло у ред вакуфских села Риле.

Према етнографским истраживањима А. Стоилова и исказима Добрчана до краја прошлог века, село Добрско било је центар тајне професионалне заједнице слепаца песника и гуслара. Песници просјаци су по селима прикупљали хендикепирану децу и обучавали их занату просјачког певања и тајном просјачком језику. За такве хендикепиране људе у говору суседног Банског постоји посебна реч *бод жуџеџа*. Старији просјаци су били имућни, неки од њих су се женили и имали породице. Код њих су млађи учили свирање у гусле и певање. Просјаци су имали старешину и делили територије на којима су просили. Почетком овог века прекинули су рад у области Битоља, Прилепа, Егеја и почели да сиромаше.

Ово су историјска сведочанства, истраживања и веровања. За неколицину просвећених људи у селу, то је извор гордости. Међутим, као да се целокупно становништво Добрског труди да затре успомену на просјачку прошлост села. Почетком века селу је промењен назив од Нидобрско, тумачећи га као */недобро/* у Добрско, то јест */добро/*. Током последњих двадесетак година многе породице су измениле за њих срамотно презиме Просекови */Просјакови/*. У том крају су познати и фразеологизми: „*Ојео си се као нидобрски просјак!*“ / „*Много си се добро обукао*“. Данас они имају иронично значење да је неко уз помоћ лукавости (дрскости) успео да се нахрани, или да прикрије своје сиромаштво.

Јасно је да велики део становништва у тим областима, данас више не прави разлику између песника просјача и обичних просјача сиромаша.

У бугарској научној литератури нису регистровани подаци о тајном језику просјача села Добрско. Ишчезавањем просјачког заната, претпоставља се, нестало је и њиховог говора.

Откривање трагова говора. Током мојих првих посета овом селу житељи су тврдили да не знају ништа о просјачком говору. Касније сам прикупио своје студенте из тог краја. Они су забележили неколико просјачких речи од старијих мушкараца. Њихова осматрања су показала да просјачке речи мушкараци чешће користе увече, по крчмама. Остао сам извесно време у селу, посећивао и осматрао указано понашање по крчмама. Записао сам још речи и израза, највише их прикупивши од два старија мушкараца, који су их научили од деца Илије Копева, који је до 1945. године шегртовао међу просјацима, праћећи их у њиховим обилаз-

цима околних области. Он је тим мушкарцима објаснио и чему служи тајни говор просјака. Његову употребу можемо уопштити на следећи начин:

1) Помоћу њега су се могли споразумевати слепци просјаци „из сџираних земаља”. Старији просјаци су приповедали да су раније неки од њих обилазили цео Балкан, но касније су се спуштали само у област Егеја. Такође су приповедали да су неки од њих изучили школе за слепе „далеко од Недобрског” у Велесу и другде.

2) Помоћу тајног језика у родном, благонаклоно или непријатељски настројеном крају могле су се размењивати вести о томе код кога, шта, и како нешто може да се испроси; и како ускладити активности, ради протеривања обичних просјака или кажњавања самозваних слепаца просјака.

3) Тајни језик је такође омогућавао некажњено исказивање гнева према непријатељски настројеним домаћинима, путем клетви, а млађим слепцима просјацима и изражавање усхићења пред лепим девојкама или невестама, убацивањем неких погодних израза.

Говорне и фразеолошке јединице забележене у Добрском могу се распоредити у неколико семантичких кругова:

Речи које се користе за јела и пића: *вџряк* /пасуљ/; *дзванче* /сланина/; *клене* /јогурт/; *ланте* /млеко/; *пџишица* /вода/; *пџа* /хлеб/; *му'рене* /сир/; *ур'увец* /вино/; *шуш'лија* /ракија/.

Речи којима сас одређују својства и квалитет: *џотива* /лепа/; *човек* /стар/; *шанџав* /глупав/; *панџив* /бедан, поцепан, пијан/.

Речи којима се изражава радња: *здрака* /види/ *нинам* /једем/; *да оками'леи* /да умрем/; *да опанџа'вееи* /да осиромашим/; *петаям* /просим/; *шили'милиам* /крадем/.

Речи из свакодневног говора: *бџр'левче* /магаре/; *ду'ан* /дуван/; *клиндер* /син/; *левак* /човек/; *рочко* /коњ/; *оп'ици* /препрека/; *пели'карка* /тољага/; *фунтер* /пас/; *унджа* /кућа/; *че'фалка* /глава/; *дзевџал* /просјак/; *џовџр* /ватра/.

Фразеолошке јединице: *Да оками'леи*, *да опанџа'вееи*! /Да осиромашим, да умрем!/; *'Панџа*, *'панџа*, *панџа'вела* *'таа* *'унджа*, *'што не та'њуваа* *'пџа*! Баво нек узме ту кућу, кад не даје хлеб!/; *'Повџр да ја по'вџри* и *'унджата*! Пламен да изгори ту кућу!/; *С пели'карката по че'фалката* /Тољагом по глави!/; *Та'нюаяй ду'ан да изно'верим*! Дај да запалимо по један дуван!/.

Етимолошка анализа. Упоредивањем горњег говорног састава, са публикованим материјалом говора слепаца просјака у битољском и прилепском крају могуће је назрети јединство тих просјачких говора (Габјув, 1900, Цепенков, 1896, Чилев, 1900). Преовлађујући број речи се подудару, док се друге јављају као фонетске варијације. Разлике у говорима су последица прилагођавања месном језику / упоредимо облике *кевес* у Битољу и *човек* у Добрском. Разлике у звучности су последица утицаја позне палатализације задњојезичних сугласника (к, г, у, ч, ц), а замена слова с, у к на крају речи нема неко нарочито објашњење.

Могуће је да су просјаци из области разлошког, битољског и прилепског били у контакту и да су деловали организовано на широј територији Балкана.

Етимолошка анализа открива да се основни принцип именовања у просјачком говору, заснива на позајмици извесних речи из страних, углавном језика суседних народа. *Дуан* /дуван/ од алб. *duhan* /дуван/ (Цепенков, 1896); *клиндер* /син/ од немачког *kind* /дете/ преко језика саксонских рудара, који су у бугарским земљама радили у XVII веку (БЕР, 1979 – 1986, т. 2); *ланте* /млеко/ од рум. *lapte* /млско/ (БЕР, 1979 – 1986, т. 2); *рочко* /коњ/ од алб. *госко* /метални трбух, мушки полни орган/ путем метафоричког преноса (Каџори, Дукова, Асенова, 1984); *унджа* /кућа/ од рум. *unguiu* /угао/ (Јагић, 1895); *човек* /стар/ од старосрпског *кева* /тољага, закривљена при врху/ (БЕР, 1979 – 1986, т. 2); *шуш'лија* /ракија/ од алб. *šušulas* /опијам се, тетурам се/ (Шишманов, 1895). Облици као што су *пџа* (Добрско) *пал* (Битоље; Габјув, 1900) *пар* /хлеб/ (Прилеп, Чилев, 1900) издвајају се као фонетске варијације, вероватно од рум. *pline* /хлеб/ (Јашар – Настева, 1953). Слични су и облици *фунтер* и *унтар*. /пас/ (Гјубов, 1900) вероватно од немачког *hund* /пас/ с наставком -ар.

Етимолошка анализа оригиналног речничког материјала, забележеног само у Добрском, потврђује општи принцип: *манарка* /жена/ од *μαρια* /мајка/ с наставцима -ар- ка; /сир/ од рум. *siņa* /стонак, сириште/; опшци /препрека, опасност/ могуће од гр. *οπισω* /назад/; *чефалка* од гр. *κεφαλι* /глава/.

Као што се види из етимолошке анализе, преовлађујући број речи прилагођен је облицима речи и фонетским одликама локалног дијалекта, док неке мењају и значење.

Други принцип у формирању тајног професионалног говора – метонимична и метафоричка промена значења речи локалног дијалекта – слабо је заступљена у просјачком језику. Упореди *левак* /човек/ од *левак* /неспособан човек/ (БЕР, 1979 – 1986, т. 3); *пџишица* /вода/ од *пџиши*, *пџска* (Шишманов, 1895).

Социјална анализа. Социјални и језички појмови. Просјачки говор је допринео јединству просјачке заједнице на широком просторима. Тај језик, заједно са слепилом, певачким талентом, обилажењем удаљених предела и унутрашњом организацијом просјачке заједнице, допринео је њиховом издвајању из већих друштвених група и изоловању. Тако су слепци песници попримали снажан белег засебности, који је од других прихватан и као обележје харизматичности и поседовања натприродних моћи.

Просјачки језик је изграђиван не по територијалном већ по социјалном принципу. Доказ за то је чињеница да тај говор нема ничег заједничког са тајним говором зидара, из суседног села Елешница, удаљеног свега 15-20 километра (Поп-Атанасов, 1976).

Како су сви просјаци били мушкарци, отвара се и питање особеног типа мушког говора. Сви тајни професионални говори – папучарски, дридарски, зидарски, итд. били су потпуно мушки говори. Просјаци, као и занатлије, саобраћали су са укућанима и сељанима на месном дијалекту, то јест били су билингвални (двојезични) на парочит начин – говорили су и месним дијалектом и професионалним говором, изграђеним преко граматичке и фонетске основе дијалекта, али са изразито засебним фондом речи, и неким фонетски и граматички новим појмовима.

Позајмице из различитих балканских језика и језика саксонских рудара, који су у Бугарској радили у XVII веку, препознају се не само у говору просјача већ и у другим тајним говорима (Кацори, Дукова, Асенова, 1984). У научној литератури се подаци о тајним говорима јављају тек крајем XIX века. Различите занатске, трговачке и просјачке заједнице су постојале и раније, када су балканске земље представљале део простране Османске империје.

Претпоставимо да је мноштво печалбара, немара, трговаца, пастира, просјача, било приморано да упозна језик месног становништва у различитим крајевима империје. Могуће је да су тако настајали и неки балкански мини-језици, језици-колажи, на основу лексике различитих балканских језика, еластични, а граматички прилагодљиви нормама родног језика (о мини-језицима вид. Холмес, 1992), како би се те друштвене групе могле међусобно споразумевати и комуницирати са разнородним становништвом. Ти мини-језици нису били тајни већ су заједно са турским служили међуетничком споразумевању.

Са распадањем османског царства и развојем заната у већ независним државама, а и територијалним ограничавањем просјачког заната, то знање је послужило настанку различитих тајних професионалних говора, неопходних ради заштите и очувања тајни заната, путем језичког изоловања од блиских – од носилаца месних дијалеката.

На социјално-психолошком плану, широко распрострањивање тајних професионалних говора, од средине XIX до почетка XX века, говори и о неравномерном друштвеном развоју. Двојезички носиоци тајних говора прекидају социјално-речничке кодове, они не траже нов, сложенији код, већ се труде да ускладе удаљене, веома различите социјалне појмове, као што су – патријархалност и ситнобуржоаско.

Тајни професионални говори су допринели скоро конспиративном облику затварања нових социјалних облика, комуницирању само у узаним, мушким занатлијским или просјачким заједницама. Они су допринели изграђивању новог облика социјалне идентификације, као засбне у извесном смислу језичке игре.

Тако уместо промене месног дијалекта, путем његовог обогаћивања новим професионалним облицима и изразима, која би довела до стилских различитости, то јест до појаве различитих социјалних слојева, патријархална чистота и социјална неприхватљивост дијалекта бива очувана, а нови социјални односи изражени су у стварању новог језика саучесника. Карактеристична је чињеница да месни дијалекти Добрског и Елешнице, где је постојао тајни зидарски говор, ни на који начин нису трпели утицаје тајних говора и ничим се не издвајају у односу на друга суседна села. Наставак мноштва тајних језика говори и о склоности ка језичкој игри и социјалној реторичности.

Чему могу послужити остаци тајног језика села Добрско данас?

Просјачке речи и фразе су прешле у месни дијалекат, али не и у речник читавог становништва, већ само у речник мушкараца, најчешће оних старијих – између 40. и 60. године. Они их у говор убацују у нарочитим тренуцима – у крчми или у присуству жена, одвајајући онда свој језик од језика осталих Добрчана. Изгубивши постепено своје две основне функције, остаци просјачког језика данас

опстају у трећем значењу – омогућују мушкарцима некажњено изражавање клетви, изношење различитих исказа са еротичним значењем.

Већини мушкараца су познате скоро све речи које означавају својства, радње а и фразеолошке јединице. Њихово значење је доста уопштено и има пежоративан смисао: реч *панџав* /бедан/ добила је значење грозан, пијан, циганин, манарка, од жена значи данас лака жена. Фразе су идеоматизоване и имају значење псовки или погрда. Упоредимо један кратак дијалог у крчми. *Ка здракаше и манаркатас недна! – Че здрака като има панџав мџж.*

Жене тврде да не знају ништа о просјачким речима и клетвама, док је једна од њих, када је од мене чула неку клетву, рекла да је чула да: „мушкарци имају неке пијаничке речи, прљаве као што су и они сами”.

У крчми, када се напију, мушкарци у говор каткад убаце и неку просјачку реч или израз. Било је занимљиво да су приликом мојих првих одлазака у крчму неки од мојих припитијих сабеседника у свој говор уносили и кратке изразе на немачком или руском језику, углавном поздраве, остале вероватно из ратних дана, како би обележили различиту социјалну ситуацију – говорили су са *ученим човеком, професором*, за шта им је био потребан други језик. На опаске о просјачком језику они би живнули, чудећи се како знам тај језик, за који су мислили да је само њихов, често се спорећи око његових значења. Данас су остаци просјачког говора послужили изграђивању нечега попут мушког жаргона, чија је основна функција уживање у слободној игри језиком.

Језичка игра представља значајан део општења у крчми: мушкарци размењују ритуалне увреде, често улазе у узајамне препирке, имитирају један другог и хвале се својом силно преувеличаном прошлошћу, хватајући једни друге у лажи. Просјачке речи, као и малобројне речи из страних језика, они су користили у тој игри идентификације, игри међусобног препознавања.

Превео са бугарског
Владимир Јовановић

БЕР 19791–1986: Български етимологичен речник, т. 1, т. 2, т. 2., 1986, Софија.

Боянов, С., 1884: Сборник от български народни песни. Софија.

Бучков, ръкопис: История на Добърско (съставени въз основа на спомени, разкази и писмени материали на добърски жители).

Гъбюв, П., 1900: Принос към българските тайни езици. Сборник за народни умотворения, кн. 17, Софија.

Динев, П., 1959: Български фолклор, ч. I, Софија.

Качулев Ив., 1959: Гъдулките в България. Известия на института за музика, кв. 5.

Кацори, Т., Дукова, У., Асенова, П., 1984: Към характеристиката на тайните говори в България. Съпоставително езикознание, 1984, кн. 1.

Стоилов, Г., 1916: Певческата школа в село Добърско (Разложко). Отечество, бр. 22–23.

Флорева, Ел., 1981: Старата църква в Добърско. София.

Цепенков, М. 1896: Материал за тайните езици. Сборник за народни умотворения, кн. 13, София.

Чилев, П., 1900: Думи от тайния език на слепците в Битолско. Сборник за пародни умотворения, кн. 12, София.

Шипманов, Ив., 1895: Бележки за българските тайни езици и пословечки говори. Сборник за народни умотворения, кн. 12, София.

Jagic, V., 1895: Geheimsprachen bei den Slaven. Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissenschaften in Wien. Philologisch-Historisch classe, Wien CXXXIII, I.

Јашар-Настева, О., 1953: Албански зборови во македонските тајни јазици. Македонски јазик, кн. 2, Скопје.

Holmes, J., 1992: Introduction to Sociolinguistics.

Summary

Petar Vodeničarov

Secret Speech of Blind Beggars in Dobrsko Village: Social-Linguistic Interrelationships

The subject of this study is social-linguistic development of the beggars' jargon in the village of Dobrsko in Bulgaria and its secret meaning. Dobrsko was the center of secret professional beggars' community poets and gusle players. Beggar poets gathered handicapped children from villages and trained them in the art of poetical singing and secret beggars' language. Beggars had their chief and divided the territories in which they begged.

Owing to a secret language, blind beggars could communicate with colleagues from other Balkan states, because they initially moved all over the Balkans. Using their secret language they exchanged news about „business“, coordinated activities or solved the problem of self-proclaimed blind beggars. The secret language allowed them the opportunity for unpunished expression of anger and other inappropriate reactions. The beggars' speech contributed to the unity of the beggars' community on a wide territory. This language, together with blindness, singing talent, touring of distant regions and internal organization of the beggars' community contributed to the separation and isolation of this social stratum. Traces of that speech in today's language let men exonerated say curses and express other statements with obscene meaning.

Бранислав Анђелковић

Павле Риђички – донаџор Београдске мумије: реконструкција њуџа на Блиски исток 1888.

Ајџиракиј: Поред изпошења основних биографских података Павла Риђичког, у тексту се даје детаљна реконструкција његовог путовања по Египту, Доњој Нубији, Палестини, Либану и Сирији, од јануара до априла 1888. године. Уједно се указује на елементе који недвосмислено откривају идентитет донаџра староегипатског ковчега са мумијом из Народног музеја у Београду.

Упркос чињеници да и велелепни градови, моћна царства, па и цели народи често не успевају да измакну наборима времена, које им умешно замеће траг и незауостављиво их прекрива слојевима заборава, увек изнова изненади поражавајућа непостојаност и ограниченост Мнемосине, персонификације памћења.

Денава се да се њеним немаром за потомство готово изгубе и тако јединствени, умни и драгоцени ликови српског историјског и културног наслеђа којима несумњиво припада Хаџи Павле плем. Риђички Скрибешћански.

Рођен је око 1804 године у Мокрину¹ куда су у доба Марије Терезије из Сенте дошли његови преци.² Отац Симеон, житарски трговац,³ деда Теодор, свештеник и прадеда Лазар, припадали су угледној фамилији која је изнедрила више свештеника, адвоката и официра.⁴

¹ Књига умрлих православне цркве у Мокрину за 1894 г., бр. 63, сведочи да је Риђички умро 4.11.1893. у 89. години живота, што би значило да је рођен 1804. У „Протоколу исповедајућих“ исте цркве јавља се и белешка да је рођен 1805. године. На овај податак и неколицину других података везаних за фамилију Риђички љубазно нам је указао г. Драгољуб Бадрљица из Мокрина, па чему му и овим путем најлепше захваљујемо.

² Ј. Ердџановић, *Срби у Банаџу – етнологијска истраживања I део: Насеља и сџановничтво*, Нови Сад 1986, 323, 326.

³ В. Стајић, *Великокички динџиракиј 1776–1876*, Нови Сад 1950, 251.

⁴ Портрете двојице чланова те фамилије чува Народно музеј у Београду (Н. Кусовац, *Српско сликарство XVIII и XIX века*, Београд 1987, 24–25, кат. бр. 117–118), док се један портрет налази у Народном музеју у Кишини (*Појис сликарских и вајарских дела у музејима и галеријама слика Војводине I*, Нови Сад 1965, 24, бр. 12). Видети такође: Д. Бадрљица, „У трњу забораваљен гроб“, *Комуна*, 4.4.1991; идем, „Српски добротвор из Мокрина“, *Политика*, 20.12.1993.